

ऑनलाईन अध्यापनात माध्यमिक, शिक्षकांना भेडसावणा-या समस्यांचा शोध व उपाययोजना

कुसुम विजयकुमार चौधरी , Ph. D.

चेंबूर सर्वकष शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, चेंबूर

Paper Received On: 16 FEB 2021

Peer Reviewed On: 23 FEB 2021

Published On: 1 MAR 2021

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

शिक्षण हे आजन्म चालणारी प्रक्रिया आहे. आपण शिकतो म्हणून जीवन जगतो आणि जगतो म्हणून शिकतो. अध्यापन हे शिक्षकाचे महत्वाचे कार्य आहे, नाही जीवन धर्मच आहे असे म्हटले तरी चालेल. प्रत्येक शिक्षकाने स्वयंप्रेरित व स्वयंप्रकाशित होण्यासाठी आवश्यक क्षमता संपादित केल्या पाहिजे. जीवनामध्ये आधी परीक्षा होते आणि नंतर अनुभवजन्य शिक्षण मिळते. या उलट औपचारिक शिक्षणात दिसते. आधी अध्यापन नंतर परीक्षा.

आजच्या काळात शिक्षकाची भूमिका मल्टीफॅसिलिटेड अशी आहे. त्यासाठी शिक्षकाने माहिती तंत्रविज्ञान आणि संगणकाचा प्रभावी वापर, नवनवीन संशोधन, अध्यापनाची प्रगत कौशल्ये स्वतः विकसित करणे आवश्यक आहे.

सध्या कोरोना सारख्या जागतिक संकटामुळे शाळा बंद आहेत. शाळा सुरु करण्याजोगी परिस्थिती कधी निर्माण होईल हे सांगता येणे शक्य नाही. शाळा सुरु केल्या तर सामाजिक अंतर ठेवून शाळा सुरु ठेवता येतील का ? हे ही कठीण आहे. सरकारने शाळा सुरु करण्याची परवानगी दिली आहे. अनेक शाळांनी कोणत्या ना कोणत्या पध्दतीने ऑनलाईन उपक्रम सुरु केले आहे. आपल्याकडे असलेल्या मोबाईल, लॅपटॉप या सारखी उपकरणे वापरून अनेक गोष्टी शिक्षक करतो. पण या सर्व उपकरणांचा वापर करून शाळा चालवणे हे शिक्षकांन समोर पूर्णपणे नवीन आव्हानच आहे. कोरोनामुळे उद्भवलेल्या या परिस्थितीनुसार विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यात सुसंवाद उत्तमरित्या व प्रभावीपणे करता यावे तसेच ऑनलाईन टिचिंग करतांना शिक्षकांना येणा-या समस्या कशा प्रकारे सोडविता येतील यासाठी सदर संशोधन करण्यात आले आहे.

संशोधनाची गरज :

लॉकडाऊन काळात देशभरातील शिक्षण संस्थांनी विद्यार्थ्यांना ऑनलाईन पध्दतीने शिकविण्यास सुरुवात केली. खडू आणि फळा याची जागा सध्यातरी लॅपटॉप आणि मोबाईल ने घेतली आहे. तरीही फेस टू फेस टिचिंग लर्निंग शैक्षणिक पध्दती ही नेहमीच चांगली ऑनलाईन टिचिंग मध्ये अनेक समस्या उद्भवत आहे. कोरोनाच्या काळात ऑनलाईन शिक्षण पध्दतीच सध्या तरी विद्यार्थ्यांना उपयुक्त आहे. ऑनलाईन टिचिंगमध्ये कनेक्टीविटी ही समस्या तर आहेतच. परंतु त्याबरोबरच विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यातील संवादाचा अभाव, विद्यार्थ्यांची मानसिकता आणि प्रयोजिततेचा अभाव या मर्यादा ही आल्या. त्यामुळे ऑनलाईन पध्दत नापास झाली आहे असे बोलले जात आहे. लाईव्ह टिचिंग सेशन घेतांना कोणकोणत्या टुल्सचा समावेश करता येईल, डॉक्युमेंटेशन कशा प्रकारे वापरावे, असाईनमेंट कशा द्याव्यात, ऑनलाईन स्त्रोत कोणकोणते आहे ते कसे वापरावे अशा तांत्रिक बाजू शिक्षकांना पहावी लागेल. ऑनलाईन शिक्षणपध्दती वापराण्यासाठी सज्ज होण्यासाठी सदर संशोधनाची गरज आहे.

संशोधनाचे महत्व : सदर संशोधन शाळेतील शिक्षक, विद्यार्थी, मुख्याध्यापक, पालक वर्ग या सर्वांसाठी उपयुक्त ठरेल.

संशोधन समस्या : ऑनलाईन अध्यापनात माध्यमिक शिक्षकांना भेडसावणा-या समस्यांचा शोध व उपाययोजना.

संशोधन उद्दिष्टे :

१. ऑनलाईन अध्यापनात माध्यमिक शिक्षकांना भेडसावणा-या समस्यांचा शोध घेणे.
२. ऑनलाईन अध्यापन शिक्षकांना भेडसावणा-या समस्यांमागील कारणांचा शोध घेणे.
३. ऑनलाईन अध्यापनात शिक्षकांच्या समस्या दूर व्हाव्यात यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

संशोधनाची गृहितके :

१. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांना ऑनलाईन अध्यापनात भेडसावणा-या समस्यांना सामोरे जाण्यासाठी केलेल्या उपाययोजनांचा उपयोग होतो.
२. ऑनलाईन अध्यापनात येणा-या समस्यांवर केलेल्या उपायांचा विद्यार्थ्यांवर सकारात्मक परिणाम होतो.
३. माध्यमिक शाळेतील शिक्षक व विद्यार्थी उपाय यांची अंमलबजावणी करण्यास तत्पर आहेत.

संशोधन पध्दती :

सदर संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला आहे. जनसंख्येत मुंबई मधील सायन, चेंबूर, कुर्ला, मुलुंड येथील शाळांमध्ये अध्यापन करणा-या माध्यमिक शिक्षकांचा समावेश केला आहे. नमुना निवड करताना संभाव्यता पध्दतीतील लॉटरी पध्दतीने शाळांची निवड केली आहे.

अ. क्र.	प्रतिसादक (शिक्षक)	निवडलेली संख्या	एकूण प्रतिसाद	शेकडेवारी
१	चेंबूर	२५	२४	९६%
२	सायन	२५	२३	९२%
३	कुर्ला	२५	२४	९६%
४	मुलुंड	२५	२४	९६%

संशोधनाची कार्यपध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधन उद्दिष्टांनुसार प्रश्नावली तयार केली. नंतर प्रश्नावली बाबत महाविद्यालयातील ज्येष्ठ प्राध्यापकांशी चर्चा केली. नंतर प्रश्नावली भरून घेण्यासाठी गुगल फॉर्म तयार करून संबंधित प्रतिसादकांना व्हॉटसपअप द्वारे लिंक पाठवून भरून घेतल्या गेल्या. भरून आलेल्या प्रतिसादांवरून माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करून निष्कर्ष काढण्यात आलेत. नंतर शिक्षकांसाठी उपाय योजना केल्या. शिक्षकांना येणा-या समस्यांवर मात करण्यासाठी केलेल्या उपायांचा पडताळा घेतला गेला. कोणता उपाय किती परिणामकारक ठरला याचा विचार केला गेला.

संशोधनाची साधने व तंत्रे :-

प्रश्नावली या साधनाचा वापर करून आलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यासाठी वारंवारिता, आलेख व शेकडेवारी यांचा वापर केला आहे.

निष्कर्ष :

१. ऑनलाईन अध्यापनासाठी ८०% शिक्षकांनी उपकरणे खरेदी केल्याचे आढळून आले.
२. लॉकडाऊन च्या सुरुवातीच्या काळात ऑनलाईन अध्यापनासाठी पुरेसे प्रशिक्षण नसलेल्याचे प्रमाण जास्त प्रमाणात म्हणजे ९२% असल्याचे दिसून आले.
३. टाळेबंदी करण्यापूर्वी कुणीही वर्गातील अध्यापनात PPT सोडल्या तर डिजिटल सामग्रीचा वापर करत नव्हते.
४. टाळेबंदीच्या काळात डिजिटल उपकरणांचा वापर करण्यासाठी प्रशिक्षण मिळाले, पण ते समजणे अवघड होते असे म्हणणा-या शिक्षकांचे प्रमाण ८६% ते.
५. ऑनलाईन अध्यापन करण्यासाठी ५०% शिक्षकांना त्यांच्या मुलांनी, ३०% शिक्षकांना मिस्टरांनी तर २०% शिक्षकांना मित्र व सहका-यांनी मदत केल्याचे आढळले.
६. शिक्षकांनी शालेय अभ्यासक्रमावर आधारित व्हिडीओ केलेला आहे. ऑनलाईन चाचणी व विविध शैक्षणिक पीडीएफ फाईल निर्मिती करून, दीक्षा अॅपद्वारे अभ्यासक्रमाची लिंक व्हॉट्सअप ग्रुपवर शेअर केली जाते. परंतु पालकांकडे स्मार्ट फोन नाहीत. ज्याच्याकडे आहेत ते कामा निमित्त बाहेर पडतात. अशा काही अडचणी येणा-यांचे प्रमाणे ६६% दिसून आले.
७. ऑनलाईन शिक्षणाची सुविधा, साधने उपलब्ध नसलेल्या शिक्षक व विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ४०% दिसून आले.
८. ऑनलाईन अध्यापनासाठी लॉकडाऊन दरम्यान मोबाईल, संगणक, लॅपटॉप, व्हिडीओ कॅमेरा ही उपकरणे वापरणा-यांचे प्रमाणे ९२% दिसून आले.
९. ऑनलाईन अध्यापनासाठी बरीच इलेक्ट्रिक साधने उपलब्ध आहेत. पण त्यापैकी Google meet जास्तीत जास्त वापरली जात आहे. तर खूपच अल्प प्रमाणात जीओ मीट वापरली जाते. काही प्रमाणात झूम अॅपचा वापर केला जातो.
१०. ऑनलाईन अध्यापन करतांना आलेल्या तांत्रिक अडचणी सोडविण्यासाठी शिक्षकांना त्यांचे कौटुंबिक सदस्य, तंत्रज्ञ, मित्र, सहकारी, विद्यार्थी यांची मदत होत असल्याचे दिसून आले.
११. ऑनलाईन अध्यापन करतांना शिक्षकांना स्वतःकडे नेटवर्क खराब असणे, विद्यार्थ्यांचे नेटवर्क समस्या, कॉन्फरसिंगच्या टूलमध्ये सर्व सुविधा वापरू न शकणे, कॉन्फरसिंग टुल्सचा वापर कसा करावा हे विद्यार्थी व काही शिक्षक यांना न कळणे अशा प्रकारच्या समस्यांना सामोरे जावे लागत असल्याचे दिसून आले.
१२. शिक्षकांच्या मते ५६% विद्यार्थ्यांशी संवाद खराब आहे. तर काही शिकायला आवडणारे विद्यार्थी संख्या ८% आहे. ऑनलाईन क्लासेस कंटाळवाणे असणा-या विद्यार्थ्यांचे प्रमाणे २१% आहे. तर ऑनलाईन क्लासेचा आनंद घेणा-या विद्यार्थ्यांच्या संख्येचे प्रमाण १५% दिसून आले.
१३. ऑनलाईन अध्यापन प्रक्रियेत फक्त हुशार विद्यार्थीच सहभागी होतात तर जास्तीत जास्त विद्यार्थी वर्गाध्यापनाकडे दुर्लक्ष करतात व स्वतःच्या कामात गर्क असतात. असे शिक्षकांचे मत दिसून आले.
१४. ऑनलाईन क्लासेसमुळे विद्यार्थ्यांना समजत नाही. स्क्रीन टाईम जास्त आहे. तसेच विद्यार्थी टाचण काढत असतांना अडचणी निर्माण होतात. ही पालकांची समस्या आहे असे ९०% शिक्षकांनी सांगितले.
१५. ऑनलाईन क्लासेसमुळे विद्यार्थ्यांशी जवळीकता प्रस्थापित करू शकत नाही, असे ९८% शिक्षकांचे मत आहे.

शिफारशी :

१. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना वेळेचे महत्त्व समजावून द्यावे. कोणत्याही गोष्टी मागील काय कारण आहे ते शोधण्याची जिज्ञासा विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करावी. त्यांच्यामध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोन निर्माण केला जावा.
२. शिक्षकांचे प्रबोधन व्हावे यासाठी जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्थेच्या वतीने विविध वेबिनार व कार्यक्रमांचे आयोजन केले जाते त्यात सहभागी व्हावे.
३. विद्यार्थी व शिक्षक यांच्या मध्ये घट्ट नाते तयार झाले पाहिजे. त्यासाठी विद्यार्थ्यांची मानसिकता ओळखून त्यांच्यावरती शिक्षणाचे धडे गिरवले पाहिजे.
४. शिक्षणामुळे मुलांचे सर्वांगीण विकास करण्यासाठी शिक्षकाची भूमिका सुध्दा सर्व समावेशक असली पाहिजे.
५. ऑनलाईन अध्यापनात अडचणी आल्यास शिक्षकांनी आपल्या शाळेतील संगणक शिक्षकांची मदत घ्यावी. स्वतःहून नवीन गोष्टी शिकाव्यात. कुठल्याही प्रकारचे नवीन शिक्षण घेतांना अडचणी येतातच. पण निराश न होता त्याकडे सकारात्मक दृष्टिने पहावे.
६. केवळ गुगल मीट, झूम ॲप, जीओ मीट यांचाच वापर न करता ऑनलाईन अध्यापनासाठी Mindomo, Popplet, Prezi, google slides, slide been, wizer.me, Cisco wedEx, Hot potatoes, Kahoot, Quizlet, Mentimeter, Novel Method of teaching यांचाही वापर करावा. जेणेकरून विद्यार्थ्यांना ऑनलाईन अध्यापनात आवड निर्माण होईल.
७. ऑनलाईन अध्यापनासाठी कोणत्या प्रकारचे टुल्स कसे वापरावे, याचे युट्युब वरील व्हीडीओज पाहून वापर करावा.
८. ऑनलाईन सेशन घेतांना डॉयुमेंटेशन कशा प्रकारे वापरावे, विद्यार्थ्यांना असाईनमेंट कशा पध्दतीने द्याव्यात, असेसमेंट कशा पध्दतीची निवडावी, स्प्रेडशिट कशा पध्दतीने डाऊनलोड करावी, ही फिल्टर कशाप्रकारे करावी व सेव्ह कुठे करावी या बदलचे प्रशिक्षण घ्यावे. (MKCL)
९. शिक्षकांनी ऑनलाईन सेशनमध्ये गुगलशीट, एक्सेलशीट कशा पध्दतीने वापरावेत, यांसह आपल्याकडे उपलब्ध असलेल्या डिव्हाईसमध्ये फाईल्स कमीत कमी जागेत कशा पध्दतीने सेव्ह करून स्टोअर कराव्यात, त्या विद्यार्थ्यांना कशा त-हेने शेअर कराव्यात, गुगल ड्राईव्हचा वापर कशा प्रकारे करावा अशा प्रकारच्या बाबीविषयी MKCL द्वारा आयोजित प्रशिक्षण घ्यावे.
१०. ऑनलाईन शिक्षण अतुल्यकालिक (asynchronous) आणि समकालिक (synchronous) असे संमिश्र असावे.
११. राज्य सरकारने दीक्षा ॲप, शैक्षणिक दिनदर्शिका या सारख्या शैक्षणिक ॲपची निर्मिती केली आहे. शिक्षकांनी हे ॲप आपल्या स्मार्ट फोनवर डाऊनलोड करून विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून द्यावीत.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

भिंताडे वि.रा. (१९८९) शैक्षणिक संशोधन पध्दती, नुतन प्रकाशन, पुणे.
<https://www.orfonline.org>.